

WATERBEHEER EN MER IN LANDINRICHTING EN RUILVERKAVELING

E. VERHAERT, T. DENYS,
P. VAN BOCKSTAL
Vlaamse Landmaatschappij

INLEIDING

De VLM (Vlaamse Landmaatschappij) is o.m. belast met de uitvoering van landinrichting en ruilverkaveling in het Vlaamse Gewest. Beide zijn instrumenten voor de inrichting van het landelijke gebied. Ruilverkaveling richt zich in de eerste plaats op gebieden met een duidelijke hoofdfunctie landbouw en streeft ernaar om het landbouwareaal in de betrokken projectgebieden meer geschikt te maken voor een gepaste landbouweconomische exploitatie via verbetering van de externe productiefactoren. De doelstellingen van ruilverkaveling beperken zich evenwel niet alleen tot landbouwkundige verbetering. Daarbij wordt eveneens rekening gehouden met de doelstellingen en randvoorwaarden van de andere (neven-)functies van het landbouwgebied. Door het versnipperde grondgebruik in Vlaanderen is het - ook in landelijke gebieden - soms moeilijk om homogene gebieden met een duidelijke hoofdfunctie af te baken. Om tegemoet te komen aan de nood tot afstemming aan de verschillende vormen van sectoriële inrichting, werd het instrument landinrichting ontwikkeld. Landinrichting beoogt een geïntegreerde en gebiedsgerichte inrichting van het landelijke gebied. Ze installeert samenwerkingsverbanden tussen de verschillende betrokken overheden en bundelt de acties ervan.

INTEGRAAL WATERBEHEER EN MER IN LANDINRICHTING EN RUILVERKAVELING

Zowel landinrichting als ruilverkaveling worden projectmatig en planmatig uitgevoerd: steunende op een grondige planvoorbereiding gebeurt in afgebakende projectgebieden een integrale inrichting ten behoeve van het grondgebruik door de verschillende erin voorkomende functies. Landinrichting en ruilverkaveling kunnen hierbij een essentiële bijdrage leveren tot de realisatie van een integraal waterbeheer. Dit is een samenhangend beheer van de hydrologische (deel-)systemen gericht op eisen van

de verschillende "watergebruikers". Hoofdoel daarbij is dat gezonde waterhuishoudkundige systemen worden ontwikkeld en in stand gehouden. Het rekening houden met de ecologische functie van de betrokken watersystemen vormt hiervan een essentieel onderdeel. Dit gebeurt door middel van formele en informele MER in de verschillende stappen van de planvorming en bij de uitvoering van de projecten. Dit wordt hieronder opeenvolgend geïllustreerd voor een landinrichtingsproject en twee naburige ruilverkavelingsprojecten.

LANDINRICHTING

In de eerste fase van een landinrichtingsproject worden voor een gegeven projectgebied de grote opties voor de inrichting van het landelijk gebied vastgelegd. Het bodemgebruik en de eraan gekoppelde inrichting hebben een belangrijke invloed op het fysische systeem en op het hydrologische systeem in het bijzonder. Daarom worden deze systemen voorafgaandelijk onderzocht. Hierdoor is het mogelijk om bij de conceptvorming rekening te houden met de randvoorwaarden die vanuit de hydrologische systemen worden opgelegd.

Omgekeerd kan de impact van de gekozen planopties voor de hydrologische systemen in een vroeg stadium worden ingeschat. Zo nodig kunnen de opties worden bijgesteld, of kunnen verzachtende maatregelen worden voorgesteld. Het beoordelen van milieueffecten is dus ingebouwd in de planning.

In het landinrichtingsproject "De Westhoek" heeft deze werkwijze geleid tot een aantal voorstellen die kaderen in een visie van integraal waterbeheer. Het projectgebied situeert zich in het uiterste westen van Vlaanderen, en wordt begrensd door de zee, de Franse grens en de rivier de IJzer. Er worden twee hydrologische systemen onderscheiden: de IJzer met de IJzervallei, en het systeem van de duinengordel met aansluitend de polders.

Slechts een klein gedeelte van het IJzerbekken behoort tot het projectgebied. De voorgestelde maatregelen maken deel uit van de doelstelling om één landschappelijk en meer samenhangend natuurlijk riviersysteem te creëren, rekening houdend met de functies landbouw, wonen, recreatie en scheepvaart. Dit houdt in:

- het uitwerken van een plan voor optimaal waterpeilbeheer, rekening houdend met een aanvaardbaar veiligheidsniveau in de omgeving van rivierdorpen en langs ingedijkte landbouwgronden
- het creëren van een grotere bergingscapaciteit door het herstellen van de relaties tussen de IJzer en de overstroombare valleigronde
- het verbeteren van de waterkwaliteit door het opheffen van puntlozingen via de aanleg van kleinschalige waterzuiveringssystemen en het verwijderen van het teveel aan slib
- het ontwikkelen van natuur door het opnieuw inschakelen van de Broeken als natuurlijke overstromingszone
- het plekgewijze creëren van vochtige weilanden en waterrijke gebieden langs de oevers van de IJzer en ter hoogte van oude IJzerarmen en vroegere ontginningszones
- het herstellen en valoriseren van het estuarium als natuurgebied
- het verbeteren van de structuurkenmerken van gedegradeerde oevers door bij aanpassings- en herstellingswerken mogelijkheden voor natuurontwikkeling te voorzien.

De duinengordel en de polders maken deel uit van het tweede hydrologische systeem. De duinen vormen een perifeer voedingsgebied van de polders. De maatregelen die in de duinen worden voorgesteld, beogen een verbetering of het herstel van het duinecosysteem, o.m. door een aangepast grondwaterbestandsbeheer, en zullen zowel kwalitatief als kwantitatief weinig impact hebben op het waterbeheer in de benedenstroomse polders. Het herstel en het res-

pecteren van het hydrologisch evenwicht van het duinecosysteem zal een belangrijk gegeven zijn bij verdere initiatieven.

In de polders is landbouw de hoofdfunctie. De maatregelen die er worden voorgesteld op het vlak van de waterhuishouding moeten een duurzame landbouw waarborgen. Anderzijds omvatten een aantal deelgebieden van nature uit open en slotenrijke graslanden, gelegen in poelgronden, en gekarakteriseerd door een hoge grondwaterstand, invloeden van zout water en een meestal relatief laag nutriëntengehalte. In die deelgebieden kan een intensivering van de landbouw via drainage of omzetting van weiland naar akkerland de draagkracht van het systeem overschrijden met o.m. gevaar voor verzilting en voor de afname van ecologische waarde, gekoppeld aan de waterlopen. Daarom is het nodig om in het kader van lokale initiatieven (o.m. ruilverkaveling) uit te gaan van de draagkracht van het fysisch systeem.

Een groot deel van de polders wordt sinds kort efficiënter tegen wateroverlast beschermd dankzij een nieuw pompstation in Nieuwpoort. In het landinrichtingsproject zal onderzocht worden in hoeverre dit pompstation kan bijdragen tot het beter op elkaar afstemmen van de landbouw- en natuurbehoudsdoelstellingen. In de praktijk kan dit resulteren in een waterpeilbeheer dat het natuurlijk regime van waterlopen beter benadert. Daarmee samenhangend wordt een studie uitgevoerd naar de inrichting van het hoofdnetwerk van polderwaterlopen, ten einde hun functie als migratie-as voor water- en oevergebonden organismen te verhogen. Tenslotte zal, altijd in het kader van een integraal waterbeheer, aandacht besteed worden aan de waterkwaliteit, o.m. via de sanering van het afvalwater van landelijke woonkernen door middel van kleinschalige waterzuivering.

RUILVERKADELING

In ruilverkaveling kan een aantal maatregelen uitgevoerd worden die het uitbouwen van een integraal waterbeheer in het agrarische gebied mogelijk maakt. De grote grondmobiliteit bij de herverkaveling maakt het mogelijk grond en ruimte op die plaatsen beschikbaar te stellen waar het voor het integraal waterbeheer nodig blijkt. Daarbij kan een gedeelte van de beschikbare oppervlakte voorzien worden voor verbreding van het openbare domein van waterlopen. Ook kunnen gronden worden toebedeeld aan het Vlaamse Gewest ten behoeve van niet-landbouwkundige functies.

Concrete mogelijkheden worden geïllustreerd aan de hand van twee aan mekaar grenzende ruilverkavelingsprojecten ten noorden van Turnhout. De belangrijkste waterloop in beide projecten is de Aa die ontspringt in de ruilverkaveling Ravels en die noordwaarts via de ruilverkaveling Poppel naar de Belgisch-Nederlandse grens stroomt. Het stroomgebied op Belgisch grondgebied bedraagt zo'n 5.200 ha. Ter

hoogte van het ruilverkavelingsgebied Ravels vertonen de Aa en de andere bovenlopen de typische structuurkenmerken van bovenlopen (smal, ondiep, steile oevers, weinig of geen meandering, een vrij smalle vallei die vaak van de hogere gronden wordt gescheiden door een steilrandje, weinig of geen overstromingen). Deze kleine bovenloopjes bezitten, mede door de nogal eens slechte waterkwaliteit, een geringe ecologische waarde. Landschappelijk zijn het evenwel (potentieel) belangrijke structurerende elementen.

Verder stroomafwaarts, in het ruilverkavelingsgebied Poppel, bevindt zich de middenloop van de Aa die zich kenmerkt door een eerder brede en vlakke vallei met over grote lengten een uitgesproken meanderend verloop. Het geheel bezit een hoge landschappelijke en - mede door de betere waterkwaliteit - hoge ecologische waarde. Voornamelijk in dit middenloopgedeelte situeren zich knelpunten m.b.t. de afwatering. Op een drietal plaatsen komen overstromingen voor met een retourperiode van minstens 1 maal per jaar.

Om het stroomstelsel op Belgisch grondgebied als één geheel te behandelen, werd de studie van de waterhuishouding en de dimensionering van het waterlopenstelsel voor beide projecten geïntegreerd uitgevoerd. Daarnaast werd rekening gehouden met randvoorwaarden die vanuit Nederland aan het afvoerregime van de Aa worden gesteld.

Doelstellingen en randvoorwaarden op het vlak van de waterkwantiteit, waterkwaliteit en ecologie bepaalden de aanpak voor de uitbouw van de infrastructuur om een integraal waterbeheer mogelijk te maken :

- Juist stroomafwaarts van de Belgisch-Nederlandse grens bevindt zich een natuurgebied waar de Aa zich met talrijke, goed ontwikkelde meanders doorslingert. Het behoud van de huidige toestand van de Aa in dit gebied vormt een belangrijke randvoorwaarde.
- Het concept voorziet voor de meanderende middenloop van de Aa een waterregime en een waterkwaliteit die aansluiten bij de huidige situatie. Er worden enkele lokale knelpunten weggewerkt. De diverse biotopen van het beekecosysteem en de beek-beekdalrelaties kunnen behouden blijven. Plaatselijk blijft een aantal deelgebieden bestaan waar niet ingegrepen wordt. De overstromingsfunctie van de vallei blijft gehandhaafd, evenwel met een lagere overstromingsfrequentie.
- Omdat piekdebieten in de toekomst nog zouden kunnen toenemen, wordt gestreefd naar het beperken van overstromingen en het verlagen van de overstromingsfrequentie door het tijdelijk bergen van water in de bovenlopen d.m.v. wachtbekkens.

Het hanteren van MER om na te gaan of de doelstellingen voor een integraal waterbeheer door de uit te voeren maatregelen worden bereikt, leidde tot de volgende voorstellen :

- Nieuwe of verruimde kavelsloten met getrappt profiel kunnen de landbouwgronden beter ontwateren en bieden ruimte voor een zekere natuurontwikkeling.
- Eénzijdige trapvormige beekverbreding op de bovenlopen creëert verbrede oevers met ruimte voor beekbegeleidende beplanting en oevervegetatie. Langs de beek worden plaatselijk natuurzones aangelegd onder de vorm van verlaagde strookvormige kavels met kruidige begroeiing of beplanting. Het geheel betekent een versterking van de beekdalstructuur als fundamenteel onderdeel van de ecologische infrastructuur.
- Drie wachtbekkens met natuurtechnische inrichting worden aangelegd met differentiatie tussen frequent en zeldzaam overstroombare zones. Eén van de bekkens zal gecombineerd worden met een lagune-rietveld, wat in periodes van geringe tot normale afvoer tot een verhoging van het zelfzuiverend vermogen van de betrokken waterloop moet leiden.
- In de middenloop worden de bestaande meanders behouden en wordt naast de beek ook een bufferzone gecreëerd. Hierbij is het samenspel tussen verschillende ruilverkavelingsingrepen van groot belang. Dergelijke zone biedt verschillende voordelen: er kunnen kavels gevormd worden met een optimale vorm, zonder rechttrekking van de beek. Hierdoor vermindert de druk tot intensief beekonderhoud, wat de levensgemeenschappen in de waterloop en op de oeverzone ten goede komt. De oevererosie vermindert doordat geen beweiding meer plaatsvindt tot aan de oever van de waterloop en de oevervegetatie kan zich herstellen. De inspoeling van meststoffen in de beek vermindert en hierdoor ontstaat mogelijk een verbetering van de waterkwaliteit. Bestaande natuurwaarden kunnen behouden blijven of verhoogd worden door een aangepaste natuurtechnische inrichting. Het geheel betekent opnieuw een versterking van de beekdalstructuur in het landschap.

BESLUIT

Het op mekaar afstemmen van het grondgebruik en de waterhuishouding in projectgebieden als onderdeel van het hydrologische systeem vormt een essentiële voorwaarde voor de realisatie van een integraal waterbeheer. Landinrichting en ruilverkaveling hebben juist betrekking op het volledige grondgebruik binnen de betrokken projectgebieden en houden een veelheid in van op mekaar afgestemde maatregelen welke pas worden uitgevoerd na een grondig onderbouwde planning (landinrichtingsplan, ruilverkavelingsplan). Hierdoor kunnen beide instrumenten een unieke en essentiële bijdrage leveren in de realisatie van een integraal waterbeheer. Het rekening houden met de ecologische functie van de betrokken watersystemen d.m.v. formele en informele MER vormt hierin een essentieel onderdeel.